

Bogdan Klukowski, Marek Tobera, *W tym niezwykłym czasie. Początki transformacji polskiego rynku książki (1989–1995)*, Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2013, 27 fot., 8 tab., ss. 284[2]

Już ponad 20 lat mija od transformacji polskiego rynku książki w 1989 r. Zmiany, które wówczas zainicjowano, były konsekwencją przekształceń polityczno-gospodarczych w naszym kraju. Z modelu zcentralizowanego rynku książki, w dużej mierze zależnego od decyzji władz partyjno-politycznych, nastąpiło przejście do gospodarki wolnorynkowej, której podstawą funkcjonowania jest ekonomiczna opłacalność. Zmiany te nie następowały w sposób odgórnie zaplanowany, zachodziły w sposób żywiołowy, a bardzo często wręcz chaotyczny. Zniesienie cenzury, uchwalenie przepisów prawnych pozwalających na swobodę działalności gospodarczej czy możliwość zlecenia druku poza granicami Polski z jednej strony wpłynęło na bujny rozkwit sektora prywatnego w branży wydawniczo-księgarskiej, z drugiej – przyczyniło się do problemów gospodarczych i organizacyjnych nieprzystosowanych do nowych warunków wydawnictw państwowych.

Ten ciekawy okres w dziejach książki dotychczas doczekał się niewielu omówień. W większości są to pozycje, których autorzy na łamach czasopism branżowych na bieżąco diagnozowali zmiany na rynku książki. Do takich możemy zaliczyć m.in. tekst *Rynek książki w Polsce* („Notes Wydawniczy” 1996, nr 12, s. 7–12), pierwszego prezesa Polskiej Izby Książki (PIK), Grzegorza Boguty; artykuł *Księgarstwo* („Notes Wydawniczy” 1996, nr 12, s. 14–15), wiceprezesa PIK, Grzegorza Majerowicza czy *Kilka uwag o ostatnim dziesięcioleciu* („Notes Wydawniczy” 1997, nr 1, s. 5–8), wydawcy i członka Rady PIK, Piotra Sz wajcера. Osobą bezsprzecznie kojarzoną z komentowaniem spraw rynku książki jest Łukasz Gołębiewski. Od 1998 r., regularnie co roku, publikuje opracowanie *Rynek książki w Polsce*, zawierające informacje o bieżącej sytuacji branży wydawniczo-księgarskiej. Jest także twórcą Biblioteki Analiz, firmy odpowiedzialnej za serię „Raporty”, w której ramach ukazała się m.in. praca Jolanty Walewskiej *Raport o księgarstwie* (Warszawa 2000) czy Jakuba Frołowa *Raport o multimediach* (Warszawa 2001). Z poważniejszych kompleksowych opracowań dotyczących tego tematu można wymienić zbiór tekstów *Dwudziestolecie wolnego rynku książki w Polsce (1989–2009)* pod redakcją Piotra Dobrołęckiego (Warszawa 2010).

Do najnowszych pozycji poruszających problematykę przekształceń polskiego rynku książki należy praca Bogdana Klukowskiego i Marka Tobery *W tym*

niezwykłym czasie. Początki transformacji polskiego rynku książki (1989–1995), wydana w 2013 r. Publikacja ukazała się nakładem Wydawnictwa Akademickiego SEDNO w Warszawie. Oficyna ta istnieje na rynku od 2009 r. i ściśle współpracuje ze Szkołą Wyższą Psychologii Społecznej, również w Warszawie. Wydawnictwo specjalizuje się w podręcznikach akademickich i publikacjach z zakresu humanistyki, ekonomii, biznesu i zarządzania. Jest także członkiem Konsorcjum naukowego „Analiza Dyskursu” powołanego z inicjatywy Uniwersytetu Łódzkiego w celu intensyfikacji współpracy między różnymi ośrodkami badawczymi w Polsce¹.

Autorzy omawianej publikacji są dobrze znani w środowisku książki i od wielu lat związani z branżą wydawniczo-księgarską. Bogdan Klukowski współpracował z Instytutem Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej, następnie był zatrudniony na różnych stanowiskach w instytucjach związanych z książką, m.in. był dyrektorem biura zarządu Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych. Jest autorem recenzji i innych tekstów zamieszczanych na łamach czasopism branżowych, takich jak „Bibliotekarz”, „Notes Wydawniczy”, „Biblioteka Analiz”, „Wiadomości Księgarskie” czy „Nowe Książki”. Opublikował także samodzielne prace poruszające różne zagadnienia związane z rynkiem książki, m.in. była to *Książka w świecie współczesnym* (Warszawa 2003) oraz *Księgarstwo i zawód księgarza w Polsce* (Warszawa 2008)².

Marek Tobera był związany z Instytutem Badań Literackich PAN, pracował także jako księgarz w Głównej Księgarni Naukowej im. Bolesława Prusa w Warszawie. Przez kilka lat współpracował z redakcją „Notesu Wydawniczego”, m.in. jako redaktor naczelny w latach 1993–2003. Obecnie jest zatrudniony w Instytucie Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego, pełni także funkcję kierownika Podyplomowych Studiów Polityki Wydawniczej i Księgarstwa. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół dziejów książki i prasy. Opublikował wiele artykułów zamieszczonych m.in. w „Kwartalniku Historii Prasy Polskiej”, „Przeglądzie Historycznym”, „Przeglądzie Bibliotecznym” i periodyku „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”³.

Doświadczenie zawodowe obu autorów znacząco wpłynęło na merytoryczne przedstawienie omawianych przez nich zjawisk. Przeprowadzili oni obszerną kwerendę archiwalną, po raz pierwszy wykorzystując w takim zakresie w pracy naukowej zbiór dokumentów przechowywanych w biurze archiwum PIK. Autorzy skorzystali także z niepublikowanych dotychczas opracowań oraz z prasy branżowej. Teksty zamieszczane na łamach periodyków, takich jak „Notes Wydawniczy”, „Megaron” i „Wydawca”, pozwoliły zobrazować zakres dyskusji, jaką toczono wówczas na scenie wydawniczej. Ponieważ statystyka wydawnicza z tego okresu publikowana

¹ *O nas*, <http://www.wydawnictwosedno.pl/o-nas> [dostęp: 8.10.2013].

² *Klukowski Bogdan, Tobera Marek*, <http://www.wydawnictwosedno.pl/autorzy/manufacturers/bogdan-klukowski-marek-tobera?tmpl=component>, [dostęp: 8.10.2013].

³ *Ibidem*.

w „Ruchu Wydawniczym w Liczbach” nie jest wiarygodna, problemem dla autorów okazało się uzyskanie rzetelnych danych statystycznych⁴.

Recenzowana pozycja, licząca 286 stron, została podzielona na pięć rozdziałów. Pierwszy zatytułowany „Przegląd piśmiennictwa. Sytuacja książki po roku 1989 według badaczy i praktyków” zawiera prezentację dotychczasowego stanu badań. Na uwagę zasługuje fakt, że autorzy nie trzymają się ściśle wyznaczonych ram czasowych wskazanych w tytule publikacji, ale w praktyce bardzo szczegółowo omawiają literaturę przedmiotu w jakikolwiek sposób poruszającą kwestię rynku książki po 1989 r. Ze względu na charakterystykę poszczególnych pozycji tę cześć pracy, zawierającą bogatą bibliografię, należy uznać za szczególnie wartościową.

Rozdział drugi, zatytułowany „W dawnym bloku” przedstawia sytuację książki w krajach postkomunistycznych. Zmiany systemu rynku książki w większości z nich (np. Ukrainy, Białorusi, Węgier czy Rumunii) następowały w podobny sposób jak w Polsce. Inaczej sytuacja przebiegała jedynie w Niemieckiej Republice Demokratycznej, gdzie przemysł książkowy „został wchłonięty przez system własności prywatnej, panujący w silnej gospodarce Republice Federalnej” (s. 41).

Kolejny, trzeci rozdział – „Newsy przełomu”, pokrótce charakteryzuje podstawowe zasady funkcjonowania rynku książki w okresie Polski Ludowej. Autorzy, za Witoldem Adamcem, określają je mianem CCR czyli „centralizm – cenzura – reglamentacja” (s. 62). W dalszej części omawiają wydarzenia, które sygnalizowały nadchodzące przekształcenia, takie jak oficjalne wydanie w 1987 r. dotychczas drugoobiegowego periodyku „Res Publica” czy założenie „Fugi” – pierwszej legalnie funkcjonującej oficyny prywatnej, która niestety szybko zakończyła swoją działalność. Wspominają także o Amber, wydawnictwie zarejestrowanym 28 lutego 1989 r. zgodnie z nowym już porządkiem prawnym. To właśnie dzień rejestracji tej firmy, również ze względu na jej sukces finansowy, jest uważany za symboliczny początek nowej organizacji rynku wydawniczo-księgarskiego (s. 69–71). Ten interesujący rozdział jest jednak przedrukiem obszernych fragmentów artykułu Marka Tobery *Początki transformacji polskiego rynku książki. Rekonstrukcja najważniejszych wydarzeń 1989–1995 (cz. 1–2)*, opublikowanego na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” w 2010 r.⁵

W dalszej części pracy zatytułowanej „Wydawnictwa, hurtownie, księgarnie” autorzy przedstawiają sytuację wydawnictw państwowych i ich problemy w nowych warunkach polityczno-gospodarczych. Charakteryzują także wydawnictwa prywatne, szacując – w zależności od różnych źródeł z tego okresu – ich liczbę w 1991 r. na około 400–450 firm (s. 138). Sporo uwagi autorzy poświęcają przekształceniom systemu dystrybucji książki. Upadek dawnego monopolisty – Składnicy Księgarskiej, zbiegł się w czasie z gwałtownym rozwojem prywatnego hurtu księgarskiego.

⁴ B. Klukowski, M. Tobera, *W tym niezwykłym czasie. Początki transformacji polskiego rynku książki (1989–1995)*, Warszawa 2013, s. 8, 10 (dalej w tekście strony podano w nawiasie).

⁵ M. Tobera, *Początki transformacji polskiego rynku książki. Rekonstrukcja najważniejszych wydarzeń 1989–1995 (cz. 1–2)*, „Przegląd Biblioteczny” 2010, z. 3, s. 285–302; *ibidem*, z. 4, s. 429–446.

Wkrótce po pierwszej hurtowni o charakterze ogólnopolskim – „Bajce” Aleksandra Bajora, powstały firmy odgrywające istotną rolę w hurtowej dystrybucji książki, jak katowicki Matras, krakowski Liber czy wrocławskie Kwadro (s. 140). Podobnie sytuacja wygląda w obrocie detalicznym. Poszczególne placówki księgarstwa państwowego, niedostosowane do ówczesnych realiów ekonomicznych, stopniowo ulegały prywatyzacji lub zostały zlikwidowane. W efekcie zmalała liczba księgarń w małych ośrodkach, znacząco utrudniając czytelnikom dostęp do publikacji. Stosowanie zmiennych cen książek, kłopoty z płynnością finansową i niekonsekwencje w systemie rozliczeń wpłynęły na powstanie szarej strefy pozostającej poza nadzorem władz. Jak podkreślają autorzy, żywiołowe odrzucenie dotychczas obowiązujących regulacji wpłynęło w efekcie na chaotyczne funkcjonowanie rynku książki (s. 164). Podobnie jak w poprzednim rozdziale, ta część pracy jest oparta na opracowaniach Bogdana Klukowskiego i Marka Tobery *Przekształcenia i zaniechania. Oficyny państwowe i prywatne w początkach transformacji (1989–1995)* opublikowanym w 2010 r.⁶

W ostatnim, piątym rozdziale zatytułowanym „Jeszcze kilka ważnych spraw” autorzy przedstawiają różne kwestie związane z przeobrażeniami rynku książki. Omawiają zmianę repertuaru wydawniczego i pierwszy bestseller nowego okresu, jakim była pozycja *Edward Gierek – przerwana dekada. Wywiad rzeka* autorstwa Janusza Rolickiego (Warszawa 1990), sprzedana w liczbie około 1,5 mln egzemplarzy (s. 168). Zwracają uwagę na księgarzy jako kreatorów rynku, którzy z wypełniania misji kulturowego pośredniczenia między wydawcami a publicznością przeszli w kierunku szybkiego i łatwego obrotu. W tym miejscu przytaczają żartobliwą typologię tego zawodu, zaproponowaną przez Jacka Włodarczyka w tekście *Gatunek – księgarz* („Notes Wydawniczy” 1995, nr 5, s. 20–21), przedstawiając takie typy jak Księgarz/Fanatyk, Księgarz/Kameleon czy Księgarz/Ekolog (s. 181–183). W tej części pracy autorzy poruszają m.in. zagadnienia takie jak organizacje branżowe, prasa o rynku książki czy system informacji o książce.

W „Uwagach na zakończenie” autorzy stawiają pytanie o rolę państwa w regulacji rynku książki. W latach dziewięćdziesiątych działania władz ograniczały się do utrzymania zerowej stawki VAT na sprzedaż książek oraz doraźnego dotowania deficytowych edycji. Z drugiej strony niskie nakłady finansowe na zakupy biblioteczne pośrednio wpłynęły na pogarszającą się sytuację rynku książki. Branża wydawniczo-księgarska, właściwie zostawiona sama sobie, stała się liderem przemian rynkowych w skali całej gospodarki. Autorzy zastanawiają się także, czy proces transformacji rynku książki można uznać za zakończony, skoro przedstawicielom tej branży przyjdzie się zmierzyć z efektami rewolucji technologicznej i nową, elektroniczną postacią książki (s. 239–241, 244).

⁶ B. Klukowski, M. Tobera, *Przekształcenia i zaniechania. Oficyny państwowe i prywatne w początkach transformacji (1989–1995)*, w: *Dwudziestolecie wolnego rynku książki w Polsce (1989–2009)*, red. P. Dobrołęcki, Warszawa 2010, s. 13–24.

Publikację zamyka „Kalendarium” szczegółowych wydarzeń dotyczących rynku książki. Pozostałe materiały uzupełniające tekst główny to „Bibliografia” i „Indeks”, pomocny zwłaszcza w opracowaniach naukowych. Książkę wzbogacają reprodukcje fotografii, które przybliżają klimat omawianego okresu. W pozycji zamieszczono także tabele zawierające dane statystyczne.

Publikacja *W tym niezwykłym czasie. Początki transformacji polskiego rynku książki (1989–1995)* została napisana z dużym znawstwem tematu i piękną polszczyzną. Zauważa się jednak różne poziomy narracji i przejścia od języka naukowego do języka publicystycznego. Zapewne jest to efekt współpracy autorów reprezentujących stosunkowo odmienne środowiska: dziennikarskie i akademickie. Nie zmienia to jednak faktu, że omawiana praca, nawet pomimo wykorzystania wcześniej opublikowanych tekstów obu autorów, przynosi wiele niezwykle cennych informacji. Pozycja Bogdana Klukowskiego i Marka Tobery stanowi próbę kompleksowego opracowania o charakterze naukowym poświęconego zmianom na polskim rynku książki. Upływ czasu od omawianych w publikacji wydarzeń pozwolił jej autorom na zachowanie pewnej perspektywy historycznej, dzięki której obiektywnie przedstawili i ocenili skalę przekształceń.

Wanda A. Ciszewska
Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu